

Իսկ նիւթական կենաց հողեպահիկը ճարելու համար, կիրն եթէ ոչ յամենայնիս եւ ամէն ատեն՝ գոնէ շատ բաներու մէջ հաւասար կողակցին կ'աշխատուի երբ երկու կողակցը միայն են՝ մին կը դերանդէ՝ միւսն փոցիւնէ։ Իսկ եթէ մի եւ նոյն տանը մէջ բազմաթիւք են աշխատողք՝ առանին գործերը բոլոր կանանց վրայ է, մանաւանդ յամարայինի, որ ատեն արք գրեթէ թռչնոյ պէս շարունակեալ 4-5 ամիս դուրս կը բնակին։

Եթէ արեւելոց այրական տարողին պարկեշտութիւնն եւ չափաւորութիւնն գոլոված է 'ի հնոց եւ 'ի նորոց, եւ առաւել կանանց տարազուն համեստութիւնն։ Իրաւ հիմա չկան՝ ոչ 'ի Շիրակ եւ ոչ 'ի բոլոր Հայաստան Դաշնաց թրդ-թոյն յիշած քաղս եւ պսակս յակունդեայս... քանդակաւոր քիշրակաւս եւ վարակաւս վայելչաւորս... Դռն չեն զաղմուսակաւս... Եւ ոչ ուզան դայ յիշած զարմանալի քաղ, պատւոնքս եւ վառն Զարմանդխտոյ ար-

ժանաւայել եւ ընդելական. սակայն անպակաս են ոսկի, արծաթ կամարներ՝ առն եւ կնոյ, ճոխ քայլամանեակներ (քող կամ քողմաւոյ), վընոցներ հարուստ ականակուռ խաշով կամ խաշերով, փառաւոր ապարանքանք՝ ոսկի եւ արծաթ. ոսկի 'ի ճակատուն շար 'ի շար, ականջօղք 'ի միօջէն 'ի միւսն ձգեալք 'ի կախ ուլունդարդ. գտակաւ ձեւ անակ ոսկի, կամ արծաթի եւ պղնձի ալ երբեմն՝ գլխու վրայ յարմարեցած, որուն կոյուղ անուն կու տան, որ զարդուց եւ պերճանաց աշտարակ մը կը պատրաստէ զարդարութիւն գլուխը. որուն վրայէն հասակաչափ ուռածցած մազերու մանրահիւս ոլորք մը սկսեցունէ կամ յոսկի ներկէ զկարմիր շատ անգամ եւ զխիստ դեղնագոյն պերճանաց հանդերձին թիկունքը. եւ այս հիւսածի ծայրն հաստատուի արծաթի զարդով մը, որուն պաշտօնն է մազերու ամէն մէկ հիւստուածը մի եւ նոյն ուղղութեան վրայ պահելու։

Կը շարունակուի։

ԱՐԱ ԳԵՂԵՑԻԿ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՎԻՊԱՍԱՆԱԿԱՆ

Ա. Յ. ՊԱՐԻՒԼԵԱՅ

ԳԼՈՒԽ Ը.

Ստորերկրեայ ձայնը.

Երբ Շամիրամ մեկնեցաւ խրախճանութեան սրահէն, Հայոց Թագաւորն արարողապետին առաջնորդութեամբ եւ պատանեաց ընկերակցութեամբ, որոնք ձեռքերնին մէյմէկ ջահիր առած կը լուսաւորէին ճամբան, գնաց իր բնակարանը, որ արքունեաց հեռագոյն թեոյն վրայ կ'ընկնար, եւ սահմանուած էր այն ամէն թագազարմայեցեալ որ կու գային 'ի Բաբելոն։

Երբ հօն հասաւ պատանին, խնդրեց որ առանձին թողուի, հրաժարելով ծառայից

սպասահարկութենէն, որոնք իր սկնարկութեանցը կը սպասէին։ Պէտք էր որ ինքն իրեն ամիսփութէր ու կարգի գնէր մտայոյց խորհուրդները, մանաւանդ յետ այնչափ զանազան տարօրինակ պատահարաց, իր Բաբելոն հասնելը, Միլիդայ Զարբանիդայ մեհեանը, գեղանի անձանքն՝ որուն հետ կ'ապրեցաւ սրբազան երգմամբ, տիկինն՝ զոր քիչ առաջ տեսաւ արարական պատմութեան, լուսաւորութիւնն, խրախճանութիւնն ու կերակրոց առատութիւնն, ասոնք ամենքն ալ զմայլեցնելով ու ինքն իրմէ դուրս հանելով զպատանին, մթազներ ու տարակուսանք լեցուցեր էին միտքը, եւ միանգամայն այն-

պէս նուաղեցուցեր, որ կարծես ոտքին տակ տեղիք կու տար գետինն.

Արդեօք անպատճառ տեղը կը խռովէր. Արա, պատանի թագաւոր մը լեռնամէջ ամիրոյի սահմանաց, հարկատուութեան համար Բարեւոյն եկեր էր, և առանց իրեն գիտնալուն՝ կը կրէր հետը դժուարագիւտ մեծագին գանձ մը: Տխուր էր դառն ու ցաւագին անցելոյ մը յիշատակաւ, բայց մէկ օրուան ու ժամուան մէջ կը կապուէր սիրով թագուհւոյ մը հետ, զոր կ'ատէր քիչ առաջ: Այսպէս տնօրիններ էր ճակատագիրն, որուն շնորհակալ կ'ըլլար մտքէն. բայց կը վախնար որ չըլլայ թէ երգել ըլլայ այդ անակնկալ յաջողութիւնն, և կը խոնարհէր յաստուածոց որ եթէ երազ է, երբէք չարթնցնեն զինքն այդ երջանիկ քունէն: Արշափ յանիրաւի դատեր են զքեզ մարդիկ, կ'ըսէր ինքնիրեն: Կոյր է երկտասարդութիւն, որ չի գիտեր թէ ինչպէս ստուծիւնն ճշմարտութեան քօղոյն տակ ծածկուած՝ կը ջնանայ շարունակ հաճոյանալ իրեն, և նա գիւրտութեամբ ակամբ կը կախէ անոր ամեն ձայններուն: Կը նախանձի, կ'ատէ ու կը բամբասէ այն ամենայն բան՝ որ քան զինքը վեր է, ու ինքը կարող չէ հասնելու: Ինչպէս որ տղմին մէջէն քաղողն առանց իրեն ուզելուն կ'աղտոտէ զգետը, նոյնպէս և երկտասարդութիւնն որ փոյթ չի տանիր իր բարոյական քայլերուն:

Դժբախտ կին, կ'ըսէր ինքնիրեն. որովհետեւ գեղեցիկ էս, թագազարմ, մարդասէր ու հիւրասէր, անոր համար սնտախաւ, հպարտք ու հետամուտք մեծամեծ բախտից, ուղեցիկն մինչև քու վրայդ իրենց աչքերը, բայց մերժումն ընդունելով քու բարձրախորհուրդ մտքէդ ու սրտէդ, խուցուցան չարաչար, ու զրպարտութեան տղմով ուղեցիկն վատահամբաւել զքեզ: Խեղճ Դամիրաւ, ինքն իսկ ըսեր էր, և Արա կը յիշէր խօսքերը, թէ՛ «Ոչ որ սիրեց խեղճ թագուհին, ոչ որ: Միայն է նա, և միայնակ կը գտնայ ինքն զինքն մեծատաւած ինքնակալութեան մէջ: Ամենայն որ կը տեսնայ ու կը փափաքի իրեն իրել թագուհւոյ, բայց ոչ որ կը սիրէ զնա:

Արա աղէկ քննելով ու մտածելով թագուհւոյն վերջին խօսքերուն վրայ, գուշակեց թէ ինչ պիտի ըլլայ անոր մտածութիւնը: Ի՛նչ ահա այս կ'ըրպով իր սիրելի Արամիրը անսիրելի կ'ըլլար իրեն. ամպոց մէջ կը տեսնար զայն, որ կամաց կամաց կը փոքրկանար, կը հեռանար ու կ'անհետուէր: Ի՛նչ. միթէ իր Հայաստանը զոր այնչափ խնամքով ու արեամբ պաշտպանեցին իր նախահարը Աքքատից ար-

շաւանքէն ու թուրացւոց հեծեալներէն, իր հին թշնամեաց ձեռքը պիտի ընկնար: Եւ միթէ Հայկա թուր պիտի թողուր իր պըղտիկ բայց ազնուական գահէ՞ր այրառտեան լեռանց մէջ, փոխելով զայն Ներքով-թայ գահուն հետ: Զայս կը դիտէին Դամիրամայ խօսքերն, այս բաներն կը փայլէին աչքերէն, և առ այս կը դիմէր իր սէրը:

Բայց արդեօք ուրիշ միջոց մը չկար: Փոխանակ զանկալ իրեն բարձրացնելու, չէր կրնար ինքը անոր իջնալ: Նինուա տակաւին պատանի էր. բայց պատանեկան հասակն որ իշխանին արգելք եղած է թագաւորական պսակ ընդունելու: Եւ Դամիրամալ արդէն թագաւորական ջրով փառաւորեալ, չէր կրնար աւելի ևս փառաւորուիլ ու հռչակուիլ ապագային մէջ բարձրագոյն օրինակաւ մը, որոյ առջին կորանան ու ոչնչանան ըլլոր՝ զինչոց ու յաղթանակաց փառքն: Մակաւ էր թուով Հայկական ժողովուրդն, բայց զօրաւոր. և անտարակոյս խրախուսուելով այդ կնոջ օրինակէն՝ որ բախտակից կ'ըլլար իրեն, կը բարձրացնէր զինքը՝ ի՛ մեծ փառս իր քաջութիւններովը, նոր թագ կը կապելով գլխոյն, ոչ ստորին քան զառաջինն:

Այս տարակուսանաց և այս երազոց մէջ կը յուզէր Արա, բայց ոչ միշտ մտածելով, վասն զի մտածութիւնն կ'ախորժի երբեմն հանգչիլ ու քնանալ, թէ և աչքերն արթնուն ըլլան ու պտուտին շուրջանակն, տեսնալով առանց նայելու, և նայելով առանց տեսնալու:

Վերէն կախուած պղնձադործ մեծ հրագարանի մը պատուազաց ծայրէն առօտ լոյս մը կը տարածուէր սենեկին մէջ, ու կը լուսաւորէր պատմական որմունքը: Արծաթագործ անօթոց մէջէն որ դրուած էին սենեկին անկիւնները, կը բուրէր ընտիր միանշեկաց նուրբ անուշահոտութիւն մը, և քիչ հեռու կը տեսնուէր ծիրանի վարազուրաւ ծածկուած անկողին մը: Բայց պատանւոյն դեռ քունն եկած չըլլալով, նստաւ բազմոցի մը վրայ՝ առջևը եղեռնափայտեայ ստոյղով, որուն յետարանքն քանդակուած էին, և վրան ալ գեղեցիկահիւս գորգով մը ծածկուած, զոր կը զրկէին ի՛ Բարեւոյն Տխուրոս ու Սիդոն ճարտարարուեստ քաղաքներն: Ստոյլին վրայ պզտի կանթեղ մը դրուած էր, և քիչ հեռու կը տեսնուէր հետաքրքրաշարժ պապիրէ գլան մը:

Պատանին ի՛ սկզբան խորհրդոց մէջ ընկողմեալ ամենակն ուշ չէր դնէր այդ առարկային. թէպէտ շատ անգամ կը դառնային աչքերն անոր վրայ, այլ ամենակն հետաքրքրութիւն չէր գար զննելու զայն:

Այլ խորհրդոց գաղարման անջրպետի մը միջոց նորէն հանգչեցան աչքերն այդ խորհրդականն առարկային վրայ, և այս անգամ գրաւեց վերջապէս մտադրութիւնը ու շարժեց հետաքրքրութիւնը:

Մնաց Արա առ վայր մի տարակուսեալ թէ ինչ ընէ. ապա հրկնեցաւ ու առաւ զայն, այն անդրուն նման որ ձեռքը բոցոյն կը մօտեցնէ, մօտանց քննելու համար: Պատիւրին եղբրքն ամիտփութեամբ էր կնքով, և այդ կնքոյն վրայ կը տեսնուէր կարապոյ պատկերը: Երբ տեսաւ զայն, սարսեցան ասկերքը, վասն զի կարապը Սանտիի իր սրբտակից բարեկամին և պատանեկութեանը հաւատարիմ ընկերոջ նշանն էր:

Ի՛նչ կը նշանակէր ուրեմն այս բանս: Խորին անձկութիւն մը գրաւեց պատանւոյն սիրտը, և գաղտնի ձայն մը կը հնչէր ականջը՝ թէ այդ կնքեալ գլանին մէջ կը պարփակուէր իր ապագայն:

Սանտի՛, Նոյն ժաման ի՛նչ կ'ուզէր արդեօք իրմէ անչնչեցալն: Արդեօք կշտամբելու եկեր էր զինքը բարեկամական յիշատակին դէմ՝ ըրած մէկ պակասութեանը համար: Արա անտարակոյս մոռցած էր զինքը, բայց ուրիշ կողմանէ ալ պարտաւորեալ էր արդեօք չի սիրել զոր: Ինչո՞ւ արդեօք մահատիպ ցնորքն կու գար խռովելու իր վայելից արջայտը:

Բայց կրնար ալ ըլլալ որ այդ նշանաւոր կնքին ամենեւին նշանակութիւն մը չունենար, և զիպտածով գտնուէր հօն: Պատանին ձեռքն առաւ զայն ու անձկանօք բացաւ կնքը:

Պատիւրին ներսի երեսին վրայ կը տեսնուէր քանի մը տող գրութիւն, աքբասի լեզուին տառերով, որ հաւաստարապէս ծանօթ էր այն ատեն դաշտաբնակ ու լեռնաբնակ ազգաց: Առաջին տողին որոշ էին ու տեսանելի, բայց մնացածն անորոշ և անտեսանելի, զոր կարգաց Արա, և այսպէս գրուած էր.

« Դու էր սիրես, և կը համարիս թէ կը սիրուիս: Արդ կ'ուզես լսել ճշմարտութիւնը: Սանտի, քու Սանտիդ, նա ինքն կը պատմէ քեզի թէ որ կ'ուզես: Մէծ լոյսն կը սպասէ քեզի. այլ գգուլութիւն պէտք է, վասն զի առ այն հասնելու համար շատ մը գահալմէժներ կան, յորոք ազատելու համար կարեւոր է արութիւն հոգւոյ:

« Անին արութիւն. կը ծարաւս ճշմարտութեան. կը յիշեն հին քարեկամութիւնն: Երբ Արեւմտեան զիմացդ պատանին տանը, որուն վրայ թեւաւոր ստիւծոյ մը պատկերը նկարուած է, դուռ մը կը բացուի, մօտիւր կը հասնին մինչև առիւս: Մտածէ և որոշէ:

Պատիւրին վրայ ասկէց զատ ուրիշ բան չէր կարողացուէր. միայն մէկ քանի անուշտ նշաններ կային, որոց իմաստը չի կըրցաւ հասկընալ պատանին: Հայոց թագաւորն վերուց աչքերը պատիւրին վրայէն և ուղղեց դէպ 'ի պատը, ուր տեսաւ թեւաւոր ստիւծոյն պատկերը արապապրէ տախ, տակի մը վրայ քանդակեալ, որ կարծես զինքը կը զիտէր զմիտիստէ աչքերով: Զայն տեսնալով, ցուրտ քրտինք մը վազեց ճակտէն, և վախէն մազերն տնկուեցան:

Այլ պատին տակզեւտին յատակը հարթ ու փայլուն կ'երևար, և նշան մը չկար հօն ստորերկրեայ մայր: Ոտք ելաւ պատանին, վազեց այն կողմը, և զիտեց գետինը մտադրութեամբ, բայց 'ի զուր: Գարձաւորն կանթեղին լուսոյն, և կրկին անգամ կարգաց պատիւրը ծայրէ 'ի ծայր. և տեսաւ որ տող մ'ալ աւելցեր էր վրան.

« Բաց է մուտքը, վրան զիր ոտքը և մի վախելոք » ...

Արա նորէն գնաց փորձելու. բայց այս անգամ խուլ ձայն մը, փականաց ճուշին մը լսեց: Եւ բացուելով դուռը, յինքն ամփոփեց գնա, և տեսաւ ներսը խոր անդունդ մը:

Հայոց թագաւորն արիասիրտ էր, բայց այդ տեսարանն և այդ պատկերն մտածուեալն մէջ ձգեցին զինքը, սակայն անուրժան չերևցաւ իր համբաւոյն: Կան մարդիկ զորոնք մերձաւոր վտանգն աւելի կ'արհաւիրեն քան թէ կը սրտաբեկեն: Այդեօք անձանք ու անտեսանելի թշնամի կը կայ, կամ մէկը դարձն զորած է: Քաջի է վտանգի դէմ զիմազրուել: Զկան հանդիսատեսը. ի՛նչ փոյթ. միթէ քաջն մօտ է ինքն իր անձին:

Ուղիղ և անշարժ կեցաւ հօն առ վայր մի, աշուցեալ ակամբ գիտելով հեռունէն անդունդը: Յետոյ որպէս թէ ծածուկ զօրութենէ մը ձգուելով՝ աւելի ևս յառաքեց ու կանկ առաւ եղբրացը վրայ, և տագնապաւ գիտեց խորունկը:

Սանդղոց ջրհոր մ'էր որ կ'երկայնէր մինչև խորունկը: Կը տեսնուէին աղիւսէ լայն աստիճաններ որ կ'իջնային մինչև փոքրիկ սրահ մը, ուսկից ևս բաժնուէր ուրիշ թեւ մը, զառնալով ուղիղ անկեամբ. և դարձեալ ուրիշ աստիճաններ, որ կ'երկայնէին մինչև ցանդունդս, որոց ծայրը կը կորսուէր խաւարի մէջ: Այլ մարդկան և ոչ ուրիշ ինչ և է ձայն լսեց հօն պատանին, այլ խորին լուսութիւն մը տիրած էր այդ վիճին մէջ. միայն նուրբ անուշահոտութիւն մը կը բուրէր սփոփելու համար զինքը և ցուցը:

ներու թէ այդ սահմանն գերեզման չէր, և ոչ իսկ օդն մահաբեր:

Բայց արդեօք մարդկան, թէ անձանօթ ոգիներու գործ էր այդ ճամբան, որ կը բացուէր պատանուոյն առջև: Գուցէ մարդկան, կ'ըսէր Արա մօթէն. ուստի ետ դարձաւ շտապաւ, առաւ իր սայրասուր թուրը՝ զոր մէկգի թողեր էր, և կախեց նորէն գօտիէն ապահովութեան համար: Բայց այս բաներն ըրած ատեն, դարձեալ աչք մը տուաւ ծայրէ ծայր խորհրդական պառպիրին, և տեսաւ որ նոր տողեր ալ աւելցեր էին, զոր գրեր էր անձանօթ և անտեսանելի մարդը, զորոնք կարգաց փութով, և այս էր իմաստը:

« Ի՛նչի՛ր. որչափ իջնաս, այնչափ խորանալս կ'ըլլաս նշմարտութեան. »

« Մտիկ ըրէ տխուր պատմութիւն մը: Շատ ատեն կայ որ երկու սուրբ անձինք՝ զորոնք զրկեր էր Աստուած սիրելու իրենց լոյսը Սենասարայ երկիրը, մոռնալով հօս իրենց երկնային առաքելութիւնը, կապուեցան սիրով բարեխաղի օրիորդի մը հետ: Խաբեցայն առաւ իրենց բերնէն յախտեանական բնակարանէս ելլալու գաղտնիքը, և փութաց իրենց տեղ ինքն ի վեր ելլալու: »

« Իսկ Աստուած պատժեց զանոնք, փակելով խորին բնակարանի մը մէջ, եօթն գնդից աշտարակին տակ, Նիսպրին հօս խորին խաւարի մէջ, ուր և պիտի մնան կախեալք յարտեանանց, մինչև որ հասնի թողութեան օրը: »

« Ասոնց կարգէն է և քու Սանտիդ: Կեցած է հօս կոծելով գանձն իւր, մի և նոյն հողոյ տակ ուր սիրեց ու լացաւ, և մի և նոյն ջրոյ տակ ուր գտաւ դժգոհ: Կը մերժեն հողոյ մը թախանձն որ քեզի կը սպասէ: Կ'ուզեն անիծուած ըլլալ միշտ: »

— Ահ, ոչ, — ընդհատեց Արա, նետելով գիծերը ու վագելով դէպ ի մուտք: Ընդհատեց ըստ իր, յանձնահից կամ մահացուաց, կարգէն, ահաւաստի հօս եմ: Ի՛նչ, պիտի կուրիմ Ներքովից ստուերին գէմ: պատրաստ եմ անոր ալ: Ո՛վ Հայկ, զօրաւորդ: Հայկ, պաշտպանէ զիս:

Եւ այսպէս ըսելով, նետեց ինքն զինքն գոնէն ներս, և փութաց գաղտնի սանդուղիներէն վար: Ի սկզբան շուտով կը յառաջէր, վասն զի վերէն իջած լուսով կը լուսաւորուէր ճամբան, բայց ապա սկըսան քայլերն դանդաղիլ, որովհետեւ ամեն սանդուղի դառնալուն՝ երթալով կը նուաղէր լոյսը:

Այդ նուաղ լոյսն ալ վերջապէս բոլորովին պակսեցաւ: Շառաչ մը լսեց վերէն, բախիւն մը, կարծես քար քարի կը զար-

նուէր: Դուռն էր որ կը գոցուէր վրայէն, և կը փակէր զպատանին խաւարային անդրնոց մէջ:

Բայց ոչ ցաւեցաւ և ոչ ալ խռովեցաւ այս բանիս վրայ, թէպէտ և դրան փակուիլն կ'ողջէր իրեն թէ ծանր էր վտանգն, և կը բառնար զամենայն յոյս վերադարձի: Այլ ասիկա մասնուած բան էր, ու ինքը կամօքը ընտրած էր:

Խարխախելով պատին քովէն, շարունակեց ճամբան, և յառաջելով ոտն առ ոտն, իմացաւ որ սանդուղին կորածն է կ'իջնար վար, հաւասարացաւ սրահինկներով: Սակայն կ'երեւար իրեն թէ բաւական շուտով և զգուշութեամբ կ'իջնար դէպ ի խորս, ուրիշ բան չլսելով, բայց եթէ իր քայլից արձագանգը, որ կը հնչէր դատարկութեան մէջ, էւ իջնալու ատեն մի առ մի միտքը կու գային խրախճանութեան զուարթ լուսաւորութիւնը, թագուհւոյն սիրալիր ընդունելութիւնը, և քիչ մ'առաջուան ամեն տեսնալ զուարճութիւնները: Բայց բանքն ալ կը լիննային իրեն համար այդ խաւարային ու գերեզմանական լուսութեան մէջ: Շարունակելով իր ճամբան մթութեան մէջ, հեռաւոր չնկոց և ծայն մը սկըսաւ լսել: Ի սկզբան զգայարանաց պատրանք մը համարեցաւ, բայց ծայնն երթալով կը սաստկանար և չէր իմանար ինչ ըլլայն: Այլ բոլորովին մօտեցաւ. նախ խորերէն կը լսուէր, սկըսաւ ապա քովերէն լսուիլ, և վերջապէս վերէն ալ. և ապա նուազեցաւ ու անլսելի եղաւ բոլորովին, թողով զպատանին նախկին գերեզմանական լուսութեան մէջ:

Կը համարէր որ վազուկ ջրոյ այդ չընկոցն մերձաւոր էփրատ գետէն գալ, և թէ սանդուղին գետոյն տակ մոնալով, մօտ ըլլայ նաև իր անստոյգ ուղեւորութեան վերջը: Սխալած չէր նա իր կարծեաց մէջ. վասն զի իրաւցնէն քիչ ատենէն կորածն սանդուղին լմնացաւ, և պատին քովէն միշտ քերելով, իմացաւ որ հարթ տեղույ վրայ կը քալէր, որ բնդարձակ սրահ մ'էր և խորը աղօտ լոյս մը կը տանուէր:

Պատանին այդ աղօտ լոյսը իրեն առաջնորդ առած, շտապեց քայլերը նպատակին տեղը հասնելու համար. բայց երբ հասաւ հօս, իմացաւ որ դեռ լմնեցած չէր ճամբան: Դարձաւ սրահն, և բացուեցաւ յանկարծ ասջին ուրիշ ընդարձակ ստորերկրայ մը: Ներսի լոյսն աւելի պայծառ էր, բայց միշտ անորոշ, խառնակ և չողով պղտորեալ: Այլ այս բաներն ամենեւին չէին ճնշեր իր սիրտը, և ոչ ալ կը նեղէին աչքերը. բայց

այդ անշարժ ու թանձր ամպոց մէջէն դուրսարին կ'ըլլար որոշել ճամբան։

Հայոց թագաւորն խոտոված, կիցս մուտքին կամարին տակ, որ կը յենուր մեծամեծ սեանց վրայ։ Արդեօք ներս մտնայու էր թէ ետ գառնալու։ Յառաջ քան ընկիրը որոշելու, ուզից ստուգել զայն, ուստի համարձակ և բարձրաձայն աղաղակեց.

— Սխալեցայ արդեօք ճամբաս։

ԳԼՈՒԽ Թ.

Պղընծէ դուռը.

Արային՝ Հայոց թագաւորն ձայնը կրկնուեցաւ կրկին ու կրկին անգամ այդ անտեսանելի կամարաց տակ։ Սպասեց նա քանի մը վայրկեան պատասխան մ'ընդունելու համար, սլլ վայրստար։ Բայց վերջապէս խոտեցաւ ծոյն մը, կամ ճիշտ ըսելով, հեռաւոր ձայնի մ'արձագանքն որ կ'ըսէր.

— Ոչ, սխալ չէ ճամբադ. յառաջէ ծխոյն մէջ, թէ որ կ'ուզես մեզի հասնիլ։

Պատանին թէպէտ կը սպասէր այս ձայնին, սլլ խոտեցաւ մեծապէս, և վախէն սկըսաւ սիրտը բարբախել։ Սակայն արիւցաւ մէկէն երկիւղի այդ բնական յարձակման դէմ, և քաջութեամբ նետոց ինքն ցինքն ծխոյն մէջ։ Արշափ կը յառաջէր դէպ 'ի նոյն կողմը, այնչափ կը զարմանար, տեսնալով որ ամենեւին անհաճոյ կամ նեղացողցի ազդեցութիւն մը չէր ընէր այդ կարծրած ծոյնն, որ ուրիշ բան չէր։ Եթէ ոչ փոշոյ ամպ մ'օղոյ մէջ ցրուած. և այն ստտիճան թանձր, որ չէր ներեր նմա տեսնալու ճամբուն ուղղութիւնը։ Այլ պարտանին կը յառաջէր անախտաւ ու անվտանգ, պատառելով զայն գիւրտութեամբ։

Փառնի մը վայրկեան այդ ծխումած ճամբուն մէջ յառաջիկէն ետքը, ծոյնն սկըսաւ ցրուիլ, և կը տեսնար կարգ մը կամարաց ու վիմակոփ մեծահատոր սեանց, որոց մէջէն կը քալէր գիմելով գէպ 'ի լուսաւոր կէտ մը, առանց կորնիւնալու որոշել անոր ինչ ըլլալը։ Նոյն վայրկեանին միտքը եկաւ Եփրատայ ստորերկրիայ ծածուկ անցքը, զոր շինել տուեր էր Նամիրամ, իր թագաւորութեան առաջին տարիները, որ ընդ աւանդաւ աշխարհ հռչակեցաւ իբրեւ մեծագործ բան մը, և իբրեւ հրաշալիք Բաբելոնի.

Թագուէին այդ գետնափոր ճամբան շինելու համար՝ խոտորներ էր յփրատայ ընթացքը, որ կը թափէր նոյն վախճանաւ չի-

նուած անհուն շտեմարանի մը մէջ, որոյ լայնին երեք հալիւր քառակուսի վտաւան էր, և երեսուն ու հինգ ոտք ալ խորութիւն ունէր։ Այսպէս, մինչ գետն կը յնուր այդ շտեմարանը և կ'ողողէր քաղքին հարաւակողմեան դաշտավայրը, ձեռք զարկին գետնափոր ճամբուն շինութեան. որուն պատերը կարող գանգուած եփեռլ աղիւսէ կը շինէին, և կամարներն ալ կուանիլէ մեծահատոր սեանց վրայ կը հաստատէին, կամարքն չորս խորանարդ թանձրութիւն ունէին, որմունքն քսան աղիւսոյ խորութիւն. իսկ գետնափոր ճամբուն բարձրութիւնն էր տասուերկու ոտք, տասն և հինգ ոտք լայնութեամբ։

Համբաւն որ ամեն բան կը մեծցընէ, կարծել տուեր էր յապա ժամանակս որ այս մեծակաւոյց գործոյն շինութեան համար եօթն օր բաւական եղած ըլլայ անդուլ աշխատութեամբ. բայց անշուշտ զորք մ'արժանապէս գովելու համար, պէտք չկայ այս տեսակ չափազանցութեանց։ Քանի որ ալ ծախուած ըլլայ այդ գործոյն շինութեան, հազիւ թէ լմընցաւ ու ծածկեցին քանի մը կարգ վարով ու կաւով, դարձաւ մէկէն գետն իր առաջին անկողինը։ Համիրամ ունեցաւ իր փափաքած գետնափոր ճամբան, որ կը միացնէր 'ի ծածուկ իր երկու ափանց ապարանքը, ինչպէս և կամարքն որ կը կցէր իրարու հետ քաղքին երկու մասերը։

Պատանին Արա սոյն գետնափոր ճամբուն մէջ էր, որով իր սիրելի թագուհւոյն պատկերն ալ շարունակ աչքին դիմացն էր։ Այն գարունալի, կ'ըսէր մտքէն, որ գեռ մանկկանայակ տիող մէջ ըլլալով, կըրցեր էր ամեն տեսակ բանի հոգ տանիլ, և յալթանակել երկրիս զօրաւորագոյն, փառաւորագոյն ու բարեբախտագոյն թագաւորաց։ Իրմով մեծցիւր էր այնչափ Արքաիւր թագաւորութիւնը, իրմով հասներ էր Բաբելոն յայրեան անհասանելի զօրութիւն և իշխանութիւն, և իրմով բարգաւաճներ էին արու ետքը ու բարձրացեր մեծագործ շէնքեր, որովք պիտի անմահանար իր անունը։

Կամարներն կը յաղորդէին իրարու, վասն զի որչափ կը յառաջէր 'ի այնչափ նորանոր կամարների դուրս կ'ընկային ծխոյն մէջէն։ Նուաղ լոյս մը կը ծաւալէր կողմնակի, և կուգար այն վտրեիկ կանթիւններէն՝ որ դուռուած էին խոյակաց վրայ։ Այդ աղօտ լոյսն կը լուսաւորէր հազարաւոր մոտացածն բարձրարանդակ պատկերներ, որ նկարուած էին որմոց երկայնութեամբ, մարդաձկունք, թեւաւոր առիւծունք և կենդաւորաք, որոնք կարծես հոգի ստած կը

Հարժէին չորս կողմը, և ամեն քայլին կը գողային, կը խռովէին տագնապաւ, պատ-
րաստուելով յարձակելու այն յոնդուզն
մարգուն դէմ՝ որ կը խռովէր իրենց հան-
գիստը:

Ախռով ու աներկիւղ գնացիւք, ուսկից
զօրաւորագոյն թշնամին անգամ կը վախ-
նայ, Հայոց թագաւորն կը յառադրէ համ-
արձակ այն անսղոր զրօշկոյց մէջէն: Եր-
կու կողմէն տարօրինակ շշուկոց մը սկսեալ
լսուիլ, ողբք և կոծք, խուլ կաղկանձուսն,
սողուններու խշրրոց, և որոտման ծայ-
ներ. բայց քաջասիրտ պատանին առանց
ամենեւին ուշ գնելու այդ բաներուն, ան-
վախ կը շարունակէր իր ճամբան: Հասաւ
վերջապէս գետնափոր ճամբուն ծայրը,
որ տեսաւ որ երկու կողման պատերն
կամրիփուէին պղնձէ դրան մը քովը, ու-
րուն վրայ դրոյմուած էր անիմանալի տա-
ռերով գրութիւն մը: Եւ ահա այս գունն
էր իրեն վերջին նպատակը, որուն ետեւը
անձանթն կը սպասէր իրեն:

Կը պակսէր տակաւին քանի մը քայլ այդ
խորհրդական դրան հասնելու համար. և
մինչ կ'աճապարէր դէպ 'ի սեաման, լսեց
յանկարծ խուլ ծայն մը, և մէկէն կանկ
առաւ:

— Եղկելի՛դ գու, ո՛ր կ'աճապարես, —
որոտաց ետեւէն սպառնական ծայն մը:

Պատանին խռոված ետեւ դարձաւ,
բայց մէկը չի տեսաւ, և ոչ իսկ իմացաւ
թէ ուսկից կուգար այդ ծայնը: Այն ատեն
խաչածնէ ամփոփեց թևերը կտրէրին վրայ,
և դանապէս լարով աղաղակեց:

— Զի կանչեցիր զիս, ահա հօս եմ:

— Ան վախճար աւելի յառաջելու, —
հարցուց քովնստի ուրիշ ծայն մը:

— Վախնալ, ես, — գոչեց պատանին
խրոխտաձայն: Ո՛վ ալ ըլլաք դուք, գիտ-
ցէք որ վախ ըսուած բանն չիմ գիտեր:

— Շատ մի վստահիր ուժոյդ վրայ, —
կրկնեց առաջին ծայնը: — ոչինչ է անկա
ծածուկ զօրութեանց առջև: Գիտեն ար-
դեօք թէ ինչ բան կը սպասէ քեզի:

— Մահ, — կրկնեց պատանին. — Թէ
որ այն ալ ըլլայ ճակատագիրս, դարձեալ
չեմ վախեր: Եւ այդպէս ըսելով չորս կող-
մը կը դարձնէր զուլսը, իր իր անձանթ
ու անտեսանելի խօսակիցները պատերազ-
մի հրախրելով:

— Ա՛հ, — պատասխանեց ծայնն ծաղ-
րարանկով, — ուրիշ բան պէտք է ընել
քեզի, ուրիշ բան... Այնպիսի հարուած
մը միայն կրնայ վախցընել զքեզ տղու պէս
ու խոնարհեցնել: Չորս կողմէ եղողներն
անմահ ոգիներ են և ոչ թէ քեզի նման

մահկանացու տարածներ, որոցդէմ միայն
կը զօրէ սուրն և որուն արդէն վարժ են
ձեռքերդ: Գիտցիր որ հիմա երկրիս ծոցը
կը գտնուիս, երկրիս ծոցը՝ որ ծածկուած
են բնութեան ծածուկ զօրութիւնները:

— Շատ լաւ, կը յարգեմ և ես այդ ծա-
ծուկ զօրութիւնները, պատասխանեց Արա
հանգարտութեամբ: Կը փախալի ու կը
խնդրէի կարգաւ ու գիտնալ դանցեալն և
զապառնին. և թէ որ ունիք իշխանութիւն՝
մեկնեցէք ինծի: Եկայ հօս լի վստահու-
թեամբ, որովհետեւ կանչեցիր զիս. այսպէս
կը փոխարինեք վստահութեան: Սրտիս
գնդորրութիւնը խռովելէն, անոյշ յոյսերս
փարատելէն և խնդութեանս բաժակը
թունաւորելէն ետքը, կը փակէք զիս խա-
ւարի մէջ, չէք ընդունիր, և անլուր տան-
ջանքներ կը սպառնաք:

— Այր մօրերաւ, — կրկնեց նորէն ա-
ռաջին ծայնը: Ստուծեանք խաւարն պա-
տեր էր զքեզ, և աշխարհիս ընդունայն
ծայններն կը հծծէին ականջէդ: Արդ հիմա
մօտեցար ճշմարտութեան ու արդարու-
թեան լուսոյն: Թէ որ ունիս խռովեցնող
թիւն, զօրիկ այդ դուռը. բայց գիտցիր որ
մէկ մ'ալ ետե դառնալ չկայ, մինչև որ չի
ստովիս զգիտութիւն բարոյ և չարի, և
գիտութեանց ծառն կու տայ ամենադառն
պտուղներն ալ:

Հայոց թագաւորն հաւանեցաւ ու յառա-
ջեց գէպ 'ի պղնձէ գուռը: Հագիւ թէ
ոտքերը սեմոց վրայ դրեր էր, ծայն մ'ար-
ձակեց ճռնէջելով: Սաստիկ դողում մը
բռնեց զպատանին, ինչպէս կը պատահի
նաև այն ամեն քաջասիրտ մարդու՝ որ
յանկարծ ծայն կամ աղաղակ մը կը լսէ, և
կիմանայ որ ապահով ու հաստատուն չէ
գետինն ոտքերուն տակ:

— Ի՛նչ, — գոչեց առաջին ծայնը, —
հիմակուրնէ՛ սկըսար վախնալ, ո՛վ սե-
րունդդ Հայկայ: Արա պատասխան չի
տուաւ: Ելաւ դարձեալ սեմոց վրայ, միեց
զգուռը բռնութեամբ, և ներս մտաւ աճա-
պարանօք:

Եւ այն ատեն լսեց իրացընէ ահաւոր
շառաչ մը, որպէս թէ շատ մը սկաւառակ-
ներ իրարու կը զարնուէին, և ապա որոտ-
ման գոչիւն մը, և ողբոց ու կաղկանձանց
խառնակութիւն: Այնպէս սաստիկ էր ա-
ղաղակն որ ականջը կը թնդար. ուստի եր-
կու ձեռքով փակեց, վախնալով որ չըլ-
լայ թէ խլանայ ու խանգարի: Բայց պէտք
էր որ աջքերն ալ փակէր, վասն զի լուսոյ
յանկարծական ցոլացում մը փայլեցաւ
յանկարծ, և որպէս թէ փուռ մը կամ մա-
նաւանդ հրոյ լիճ մը բացուեցաւ առջին,

որոյ մէջ յուզէին խառն 'ի խուռն անհէ-
թեթ հազարաւոր գէմբեր անշարժ բերան-
ներ, երկայն ռազուկներ, սպառնալից ե-
ղունգներով գինեալ ձեռքեր, թեւաւոր հը-
րէշներ՝ որ կը շարժէին աշքերին ականակա-
պիճէն գուրս, և բարձրահասակ պատե-
ղամակներէր՝ որ կը շողացնէին ձեռքեր-
նուն մէջ հրաշէկ սուրեր: Մնաց պատա-
նին առ վայր մի ահաբեկեալ, գիտելով այդ
զարհուրելի տեսարանը. ապա պատարաս-
տուեցաւ՝ ապաստելով այդ բազմադիմի բա-
նակաց յանձակման:

Կը սպասէր անխռով մահուան հասնե-
լուն, բայց չէր հասնէր. բոցոյն լոյսը երե-
սին կը զարնէր, և ինքը անշարժ կը կենար
հոն: Այլ լուսոյ հեղեղն չիջաւ յանկարծա-
կի, գաղտնեալ շատակն, և պատեց մէկէն
թանձր մթութիւն ու գերեզմանական լու-
թիւն մը:

— Ի՞նչ, — գոչեց այն ասին պատանին
սրտին դառնութենէն, — ծաղրւե ելեր էք
ինձի հետ:

Պատասխանեց ծայրը:

— Ստնք աշխարհիս խաբէական երեոյ-
թներն ու վտանգներն են որ կը պատեն
դմարդ մինչ կ'ուղևորի երկրին վրայ: Վայ
անոր որ կը մտորի, վասն զի կը դատա-
պարտուի 'ի կորուստ: Իմաստունն չի վախ-
նար մահուանէ, որ արդէն ուրիշ բան չէ՝
եթէ ոչ ազատութիւն 'ի կապանաց զգայու-
թեանը: Քաջութեամբ անցար ամեն փոր-
ձերէ. ծածուկ զօրութիւնը պիտի չարգե-
լուն ճամբադ. յառաջէ վստահութեամբ:

Արա հնազանդեցաւ հրամանին ու շար-
ժեցաւ դէպ առաջ:

Քանի կը յառաջըր՝ այնչափ կը փարա-
տէր խառնար իր առջեւն, և անոյշ պայ-
ծառութիւն մը կը տարածուէր շորս կողմը,
լուսաւորելով բոլոր գետակները: Ալ առ-
կէց վերջը անսառն անաւափոր ճամբայ
չէր, այլ ընդարձակ սրահ մը՝ սեանց վրայ
յեցած, որոց մէջէն կը տեսնուէր պայծառ
երկինք մը ու լճակի մը հեղաժառ ավի-
ները, որոց անուշ զովութիւնն կը հասնէր
մինչև իրեն:

Այդ տեսարանն ամենևին զգայարանաց
պատրանք չէր: Զոյգ մը կարապից կը լու-
ղային ջրոյն վրայ յաջողութեամբ, ու կը
հալածէին յափուռն դաս մ'օրիորդաց, որ
զուարճանալու եկեր էին արծաթափայլ հե-
ղանիւթոյն վրայ: Պատանին կը դիտէր զա-
նոնք զարմացմամբ, և տեսաւ որ ելլալով
ջրոյն մէջէն՝ կը սրբէին մարմինն, և ա-
պա նրբաշիւս քողով ծածկուելով՝ կը մշտ-
նային սրահը: Իրենք իսկ իմացան որ օտա-
ւական մը կը դիտէր գիրենք, և սկզբան

զգուշացան. բայց ապա իր զարմացմանէն
խրախուսուելով՝ մօտեցան իրեն սիգա-
քայլ:

Զորս կողմանէ պատեցին զպատանին,
ու կը ջննային հաճոյանալ: Զգաստ պատա-
նին իմացաւ որ կ'ուզէին թակարդ լսելի ի-
րեն, ուստի արիւնջաւ ու քաջութեամբ խոր-
տակելով զղթայն փախաւ նոյն տեղէն:

Օրիորդք սպառնական հայեցուածք մ'ար-
ձակելով ետեւէն, գոչեցին:

— Կ'արհամարհես ուրեմն զմեզ, Գիտ-
ցիր, ո՞վ թագաւորդ Հայոց, կը փախչիս
մեր ձեռքէն՝ բայց 'ի մահ կը դիմես:

— Ինչպէս որ ճակատագիրն սահմանա-
ծէ, — մըռմըռաց պատանին, — շարունա-
կելով իր ճամբան:

Փորք մա փորք ցրուեցան շորս կողմէն
այդ երեւոյթներն, տեսարանն մթնեցաւ և
գիշերը նորէն վրայ հասաւ: Հայոց թագա-
ւորն կը խարխափէր նորէն մթութեան
մէջ:

— Իսկ հիմա, — հարցուց պատանին
կանկ առնելով, — Ե՞րբ պիտի լմննայ այս
իմ ընդունարն ցնորից ու արհաւիրաց մէջ
թափափուլ:

Ծաղաքանական ծիծաղ մը պատասխա-
նեց յայպէս:

— Մի այլայլիր որդիդ Արամայ: Միթէ
Միլիդգայ Զարբանիդայ քաղցր պատու-
մունքներն չի հրապուրեցին և պէտքէն ա-
ւելի չզբաղեցուցին զքեզ: Ներէ՛ Եփրա-
տայ այս գեղանի օրիորդաց՝ եթէ յիշելով
այդ քաղցր գիշերը, աւելի դիւրամէտ հա-
մարեցան զքեզ իրենց փաղաքանացը: Յի-
րուի չէին կարծեր որ Սանտիին բարեկա-
մը կարենայ սարգիլ իրենց ձեռքէն:

Սիրտ չբռաւ պատանին պատասխանե-
լու այդ անգութ ծաղրաբանութեանը: Ա-
մենայն ինչ յայտնի էր, ու Սանտիի յիշա-
տակը չէր ներեր խօսելու:

— Արիացիր, շարունակեց ծայրն քաղ-
ցրութեամբ: — Ժամանակն է մօտենալու
առ լոյսն. ձեռքդ ինձի տուր ու քալէ վրա-
տահութեամբ:

Այս խօսքին երբ կը պատրաստուէր պա-
տանին քալելու, զգաց որ օտար ձեռք մը
իր ձեռքը կը բռնէր: Զօրաւոր էր այդ
ձեռքն և կարծել կուտար թէ աւելի ոխե-
րիմ թշնամոյ ըլլայ քան թէ բարեկամի և
կամ իրեն առաջնորդել ուղող բարերարի
մը: Քաջն Արա խորշում մը զգաց և ար-
հաւարաց տպաւորութիւն մ'ըրաւ վրան:

Հայոց թագաւորն քսան քայլի չափ յա-
ռաջեց: Առաջնորդն յանկարծ կնցաւ պա-
տի մ'առջին, որով կ'ուզէր իմացնել թէ
հասեր էին ուղած տեղերնին:

— Հասանք վճռապէս, — ըսաւ ձայն,
ուրեմն վար իջիր:

Արա հնադանդեցաւ մէկէն, և ոտքովը
գետինը կը շօշափէր: Առաջնորդն երեք հա-
րուած տուաւ պղնձէ դրան, և աղաղա-
կեց բարձրաձայն.

— Բացուէ, ո՛վ դուռը ճամարտութեան:

— Ո՛վ է որ կը համարձակի մօտենալ
հօս, — հարցուց միւս կողմէն խուլ ձայն
մը, որ կարծես գետնին տակէն կուգար:

— Օտարական մը, պատասխանեց առա-
ջին խոսողն:

— Ի՞նչ կ'ուզէ:

— Լոյս ու ճամարտութիւն:

— Անցած է ամին փորձերէ:

— Այո՛ւ. կորեց անցաւ ստութեան խա-
ւարապատ ճամբան, և սահեցաւ բոցոյ,
սրոյ, մարմնոյ, զգայարանաց ու հոգւոյ
վտանգներէն:

— Գիտէ՛ արդեօք թէ ինչ բան կրնայ
պատահիլ իրեն. Գիտէ՛ որ մեծ լոյսն կրնայ
կուրացնել զինքը, և ճամարտութիւնն փո-
խուիլ ի թոյն դառնութեան:

— Գիտէ և պատրաստ է ամեն բանի
համբերելու, միայն թէ ստանայ զլոյս և
զճամարտութիւն:

— Հասա լաւ, թող յառաջէ: Ողջմբ ըլ-
լայ իրեն գայուստն առ լոյսն և առ ճամար-
տութիւն:

Եւ դարձաւ դուռը ծխենաց վրայ առանց
ձայն հանելու: Մտան գաւիթ մը որ զար-
գարուած էր մեծամեծ վիմակոփ սիւնե-
րով, և նաւթի լուսով լուսաւորուած: Պա-
տեհազմիկ զինուոր մը կը սպասէր հօն
պահպանութեան համար՝ երեսը սե. քողով
ծածկած, և կը շողացէր մեծ սուր մը:

— Վար դիր սուրը, — ըսաւ նա խըս-
տութեամբ առ պատանին: Զի ծառայել ա-
տիկա քեզի այս սահմանաց մէջ:

Արա հանեց իր սուրը ականակուռ կը-
ռուանէն դոր գոտիէն կախեր էր, և վար
դրաւ: Լոյն միջոցին գարձաւ միանգամայն
նայելու իր առաջնորդին, որուն մինչև այն
ստեն ձայնը միայն լսեր էր:

Բարձրահասակ ու մարմնագեղ մարդ
մ'էր, բայց հրեւը չէր տեսնուէր. վասն զի
ինքն ալ զօրականին նման ծածկեր էր քո-
ղով: Ուստի չկարենալով գոհացնել իր օ-
րինաւոր հետարբերութիւնը, յառաջեց
գաւթին մէջէն մինչև մեծ սրահի մը սեմը,
որուն որովք վրայ դրոշմուած էին գանա-
ղան տեսակ խորհրդական նկարներ ու
գաղտնի նշաններ, օտար ժողովրդոց վե-
րաբերեալ: Թէ որ պատանին զննէր զա-
նոնք, կը գտնար հօն խորհրդական պատ-
կերաց վրայ Մեստրիմի հին աստուածու-

թիւնները, խառն Գանգէսի ու Բակտրիա-
ցոց աստուածութեանց հետ:

Այլ ինքը ամենեւին ուշ չէր դնէր պա-
տերուն, այլ աչքերը սրահին խորը կան-
գնած տախտակամածին ուղղած էր, որուն
ետեւը, ինչպէս յայտն. դատաւորութեան,
նստած էին երեք մարդիկ, կամ աւելի ճիշտ
խօսելով ըստ երևութին, երեք մարդու
սպիտակագոյն անշորժ արձաններ, որոց
գլուխը ոսկեգօծ վարսակալով պատած էր,
և զէմբերին ալ նուրբ քողով ծածկած:
Ունէր մէկը ձեռքին մէջ ներքինի ծաղիկ
մը, նշան կենաց. միւսն ալ պապիրի թերթ
մը՝ թելադիր իմաստութեան, և երրորդն
ալ ամսիկ ոստ մը՝ ընտրելագոյն քան զա-
մենայն տունկս:

Իրենց ետեւի զին, վերէն ի վար սեա-
զոյն վարագոյր մը կ'իջնար, որ կը ծածկէր
մեհներին ներքսակալման նուիրական մուտ-
քը: Երկու կողմերը պղնձէ յենարաններէ
կախուած քանի մը ճրագարանաց լուսան
տակ՝ տեսաւ Հայոց թագաւորը ուրիշ գէմ-
քեր ալ, ուրիշ անշորժ մարդիկներ ալ, յո-
տից ցլուխ սեաղգեսաք իրեն առաջնոր-
դին նման, որոնք ձեռքերին երկայն սու-
սերաց երախակալոց վրայ գրեր էին:

Պատանին մնաց հօն զարմոցած ու խռո-
ված, և կը դիտէր այն երեքը, բայց չէր
կրնար լաւ որոշել թէ արդեօք մարդիկ էին,
թէ ողիներ կամ աստուածոց անխօս դրօ-
շեալներ: Բայց քիչ ատենէն անոնց մէջէն
մէկն փարատեց իր ամեն տարակոյտները,
խօսելով այսպէս.

« Յառաջ եկուր օտորականդ: Ստու-
թեանց ճամբէն կը հասնիս առ լոյսն և
առ ճամարտութիւն: Նոր արշալուստն պի-
տի դառնան իրեն կենդանեաց մէջ վե-
րածնեալ, իմաստնագոյն ու զօրաւորա-
գոյն քան զամենքը: Տեսածներէդ ու լսա-
ծներէդ, և տեսնիքներէդ ու լսելիք-
ներէդ ամենեւին բան մը դուրս մի հաներ.
Մի երդուր. ոչ որ պիտի պահանջէ զայն
քեզմէ, և կարեւոր ալ չէ: Այն սուրերն որ
կը պահպանեն մեր ատենաւը, ետեւէդ պի-
տի դան ամեն տեղ առանց տեսնուելու:
Այլէց զատ, այն դուռը ուսկից անցար
մեկի գալու համար, դադարի զօրութիւն-
ներն բացին և հիմա հետք մնացած չէ:
Ոչ որ պիտի հաւատայ պատմութեանցդ,
ամենայն որ երազ պիտի համարի, և հե-
տեանք արմատոյ հոյզին: Մարդիկ աչք ու-
նին ու չեն տեսնար, և ականջ ու չեն լսեր.
սակաւուց միայն տրուած է ճանաչիլ զճըշ-
մարտութիւն, որ ծածկուած է արարածոց
խաբեբայ երևութիւն տակ:

« Իմաստունն երկու աչք ունի, մին արա-

տաւոր՝ զգայարանաց, և միւսն անարտա-
ռւ անխաբ՝ հոգւոյ։ Աւերի նոյնպէս երկու
գիտութիւն, զմին ռամկին կը սորվեցնէ՝ և
զմիւսն իրեն կը պահէ։ Առաջինն կմախք
է, երկրորդն մարմին։ մինն կը մթադնէ ու
միւսն կը լուսաւորէ, մին պատրուակեալ է,
և միւսն անպատրուակ ճշմարտութիւն։ Ե-
րեք զանգաւ վարդապետութիւններն ու-
նին ամօքդ։ Մեծմիտ, Բակարիս, Սյոդ-
Նեղոս, Գանգէս ու Երասխ երեք գետեր
են, ուսկից եկաւ նախնարար սրբազան
ճշմարտութիւնն։ Եփրատ իր պզտոր ջրոց
մէջ ստութիւնէ զատ ուրիշ բան չունի։
ուստի անխճեալ ըլլայ, քանի որ կը վազէ
պաշտելով Ներսիսայ ցեղին գոռոզ Թա-
գաւորները։

«Ասոնք, գոռոզ բռնաւորք, նուաճեցին
իրենց զաւազանին տակ բոլոր դաշտագետ-
նոյն վրայ ցրուեալ ցեղերը, ոչ ժողովուրդք,
այլ մնացորդ ժողովուրդեան մը, զոր Բաի-
տենականին բարկութիւնը Թագեր էր ջրոց
տակ։ Ասոնք հազիւ գերծանելով ջրոց հե-
ղեղէն, ոչ զոք տեսան աշխարհիս վրայ՝
բայց եթէ իրենք գիրենք ու ըսին։ Ահա
մենք ենք զօրաւորն։ Արդէն իրենց գէնքիւրը
հասած են մինչև Իրանի նուիրական երկիւ-
րը, ուր կը Թագաւորէ սրբազան պաշտօնն
բանին Աստուծոյ։ Իսկ Հիմա աչքերնին
Մեստորիսի երջանիկ որդւոց վրայ կ'ոճղեն,
ուր ծաղկած են արուեստը ու դիտութիւնը,
և ուր ծածուկ ճշմարտութիւնն երկրպա-
գութիւն կ'ընդունի արժանաւոր մեհենաց
մէջ։ Եւ ոչ այսչափ միայն։ Պարտեալ բայց
ոչ նուաճեալ ժողովրդոց, այսինքն Մարաց,
Բակտրիացւոց ու Սոկտրիացւոց ձեռքով
կը դիմեն յանդգնաբար նուաճելու Հնդկաց
հետաւոր սակմանները։ Ա՛ր չի հասնիր,
ինչպիսի գործոց ձեռք չի գարներ Աքքա-
տից ամբարտաւան գոռոզութիւնը։ Չի փոր-
ձեցին դարձեալ ծախի՝ համարձակու-
թեամբ հասնիլ մինչև ցերիկնաւ։ Կայ ար-
դեօք երկրիս վրայ կէտ մը որ արդէլք ըլ-
լայ իրենց գոռոզութեան հրէշաւոր խոր-
հորդոցը։ Եւ միթէ՛ նոյն իսկ գՀայաստան,
որուն հետ Հիմա բարեկամութիւն կը կեղ-
ծեն, նուաճելու փորձ չըրին։ Այլ Մեծն
Հայկ խորտակեց ամբարտաւանից գոռո-
զութիւնը, և իրենք մոռցած չեն տակաւին
իրենց բանակին ջախջախանքը, և վրէժխն-
դիր են Բելայ սպանմանը։ Զմեղ ընկճելէն
ետքը, քու վրադ պիտի արշաւեն, ո՛վ Թա-

գաւորդ։ Հայոց։ Արծի գ լիւրանց, կուգես
միանալ մեր հետը, որ տկարացնենք միա-
տեղ այդ գոռոզ տէրութիւնը, ջնջենք օձից
որջը, որ զամենքն ալ օր մը պիտի բմբուէ
իր բազմազաւոր մանուածոց մէջ։

— Ես Թագուհոյն դաշնակիցն եմ, —
պատասխանեց պատանին։

— Հարկատու էիր Թագուհւոյն, և այս-
օր գերին։ Այս գերի և զժողովաւ գերի։ մի
խռովիր, ամենայն ինչ յայտնի է մեզի։
Զբեղ հօս կանչողն գիտէ ամեն դաշտնիքը։
Կը համարիս թէ կարենաս խաբել զինքը։

Պատանին տեղիք տուաւ։ Եփոթ խոր-
հորդոց ամբար մը յարձակեցաւ վրան։
Ինչպիսի մարդկանց մէջ կը գտնուէր, ինչ
կը նշանակէին արդեօք այն ամեն լսած-
ներն։ Կանչէր էին պինքը որպէս զի նըվ-
րական մարդկանց ձեռքով լուսաւորուի ու
ճանչնայ զճշմարտութիւն։ և ահա ինքն
զինքն դաւաճանաց մէջ կը տեսնար։ Եւ
միթէ խորհրդական պապիրին վրայ գիտ-
նափորն իբրև գերմարդկային բան մ'իշի-
ցած չէր իրեն։

Բայց խօսակիցն տեսնալով պատանւոյն
տարտաւ ու տարակուսեալ վիճակը, աւել-
ցուց մէկէն։

— Ճշմարտութիւնն պիտի յայտնուի քե-
զի ամբողջապէս։ Թերահաւատից համար
կը ծածկուի անիկա այս մթադոյն վտա-
գութին տակ, իսկ հաւատացեցող համար
կը պարզի ամբողջապէս։ Պատրաստուի
ուրեմն լսելու դազանիքը, ու զնելով ճշ-
մարտութեան ձայնին, որ պիտի հնչէ սըր-
բազան վարդապետութեանց քօղոյն տա-
կէն։ Ստութեանց պատմութիւնն լսեցիր
քիչ առաջ արքունի խրախճանութեան
ծուխերուն մէջ, լսէ Հիմա մերինը։ Բայց
խմէ նախ հիւրընկալ բաժակը, և երեք
արքամա՛ր մաքրէ սիրտդ։

Խորհրդական ատենին ոսկաօս ծառա-
ներէն մէկն շարժեցաւ մէկէն և մատոյց
Հայոց Թագաւորին արծաթէ բաժակ մը,
որուն մէջ կը փայլէր սպիտակագոյն հե-
ղանիւթ մը։ Պատանին երեք անգամ թրջեց
անոր մէջ իր շրթունքը ու աստօժեցաւ,
վստն դի խառնուած էր քմապարար համե-
մով։ Ապա նստաւ արթողի մը վրայ, ու կը
գիտէր այն երեք քօղարկեալ մարդիկը։

Այս ատեն անոնց մէջէն մէկը, ձեռքին
մէջ ներքինի ծաղիկ ունեցողն, սկսաւ
խօսիլ այսպէս։

Կը շարունակուի։